

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשס"ט
מספר 819

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

תשעת הימים והמזל

מובא בגמרא (תענית כט ע"א-ע"ב):

משנכנס אב ממעטים בשמחה... אמר רב פפא: הלכך, בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי – לישתמיט מיניה באב דריע מזליה, ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה (בן ישראל שיש לו דין עם נכרי, שישתמט ממנו באב שרע מזלו, וימציא עצמו באדר שחזק מזלו).

הראשונים מתפלאים: איך אפשר לטעון שבחודש אב יש מזל רע לבן ישראל, הלוא נקבע במקום אחר¹ שאין מזל לישראל! שתי תשובות נאמרו בעניין זה:

- "מגלגלים חובה ליום החייב":² אמנם חיי הישראלי אינם מנוהלים על ידי המזל, אולם במקרה שמגיע לו עונש על מעשיו הרעים, ידאג הקב"ה שעונשו יארע בתקופה זו, שהיא מועדת לפורענות.
- "אין מזל לישראל" פירושו שחוקי האסטרוולוגיה אינם חלים על עם ישראל, מה שאין כן עמים אחרים. ברם בידי הקב"ה האפשרות לגזור שזמנים מסוימים יהיו רעים לעם ישראל.³

השולחן ערוך פוסק כדברי רב פפא: "משנכנס אב ממעטים בשמחה, ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי כותי לישתמיט מיניה דריע מזליה".⁴

כתוב בתורה: "לא תאכלו על-הדם לא תנחשו ולא תעוננו" (ויק' יט:כו). מהו גדר האיסור של "לא תעוננו"? הגמרא במסכת סנהדרין (סה ע"ב) מציגה כמה דעות בעניין זה:

"מעונן" – רבי שמעון אומר: זה המעביר שבעה מיני זכור על העין (שכבת זרע מזו' בריות ומעביר על עיניו ועושה כשפים). וחכמים אומרים: זה האוחז את העיניים (אוחז וסוגר עיני הבריות ומראה להם כאילו עושה דברים של פלא והוא אינו עושה כלום). רבי עקיבא אומר: זה המחשב עתים ושעות (לשון "מעונן" כמו בעל עונות, שמבחין את עונה) ואומר: היום יפה לצאת לדרך (ויצליח) למחר יפה ליקח (מקח וישתכר בו הלוקח), לימודי ערבי שביעות (כלומר ערב שביעות למדין ורגילין להיות חטיין יפות). הרמב"ם פוסק להלכה כמו רבי עקיבא (הלכות עבודה זרה ו, ח):

איזהו מעונן? אלו נותני עתים שאומרים באצטגנינות יום פלוני טוב, יום פלוני רע, יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית, שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני.

הרמב"ם אומר לא רק שדברים אלה אסורים אלא גם אינם מועילים: "דברים בטלים כוזבים שהזהירה מהם התורה כמו שהזהירה מהשקר".⁵ לכן אין כל פלא שבעניין תשעת הימים אין הוא מביא להלכה את המימרה של רב פפא, אלא מסתפק בקביעה זו: "משנכנס אב ממעטים בשמחה".⁶

ואולם מתברר שהשולחן ערוך ובעקבותיו הרמ"א מאמין בגזרת הגורל. הראיה היא לא רק שהוא הביא את המימרה של רב פפא להלכה אלא גם האופן שבו הוא מציג את האיסור של מעונן:⁷

¹ בכלי שבת קנו ע"א.

² תוספות תענית כט ע"ב.

³ חידושי הריטב"א תענית כט ע"ב.

⁴ אורח חיים תקנא, א.

⁵ פירוש המשניות, עבודה זרה ד ז.

⁶ משנה תורה, הלכות תעניות, ה ו.

אין שואלים בחוזים בכוכבים ולא בגורלות. הגה: משום שנאמר: "תמים תהיה עם ה' א-להיך" (דב' יח:יג). נהגו שאין מתחילים בב' ובר', ואין נושאים נשים אלא במילוי הלבנה. הגה: ולכן נהגו גם כן להתחיל ללמוד בראש חודש, כי אף על פי שאין נחוש יש סימן. במה שאדם יודע שהוא כנגד המזל, לא יעשה ולא יסמוך על הנס, אלא שאין לחקור אחר זה.

גם קיצור שולחן ערוך דן בנושא, ומורגשת בדבריו אי-נחות מהסתירה בין האיסור של "לא תעוננו" ובין האמונה בגורל, שהיא המקור למנהגים רבים:

איזהו מעונן, זה שנתן עתים, שאומר באצטגנינות, יום פלוני טוב ויום פלוני רע, יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית, שנה פלונית או חודש פלוני רע לדבר פלוני. ומה שנוהגים שאין נושאים נשים אלא במילוי הלבנה, אין זאת בכלל מנחש ומעונן, שאין עושים זאת אלא לסימן טוב, כדרך שמושחים את המלכים על המעיין לסימן שתמשוך מלכותו, כן עושים לסימן טוב כמו שהלבנה הולכת ומתמלאת... וכן נוהגים להתחיל ללמוד בראש חודש, ומה שנוהגים שאין מתחילים בשני וברביעי יש מתירים גם כן.⁸

והנה הרמב"ם בהלכות תשעה באב כותב דברים שלכאורה סותרים את עמדתו הפילוסופית בעניין גזרת הגורל: תשעה באב וחמשה דברים אירעו בו: נגזר על ישראל במדבר שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשנייה, ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו בה אלפים ורבות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גויים ונהרגו כולם והייתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש, ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים: "ציון שדה תחרש" (יר' כו:יח).⁹

למה מתכוון הרמב"ם כאשר הוא מכנה את תשעה באב "מוכן לפורענות"? האם אין כאן השלמה עם הגישה הרווחת שיש ביום זה עצמו מזל רע, כמו שנאמר לעיל בעניין תשעת הימים? אלא יש ליישב שמדובר כאן לא באמירה דתית או מיסטית אלא בקביעה סטטיסטית:¹⁰ אנחנו צמים ביום זה מפני שבאותו יום אירעו צרות רבות לעם ישראל. לחיזוק טענה זו יש לבחון כיצד שימש ביטוי זה בדברי חז"ל, שהם בעלי השפעה על צורת החשיבה של הרמב"ם.

בגמרא מובא: "תנא: ממוכן זה המן. ולמה נקרא שמו ממוכן – שמוכן לפורענות". ורש"י מבאר: "מוכן לפורענות – עומד להיות תלוי".¹¹ ברור שלא הייתה שום גזרה קדומה שהמן הרשע היה חייב להיענש, אלא העונש שבא עליו הוא תוצאה של מעשיו הרעים שעשה מכוח בחירתו החופשית. ובמקום אחר רש"י כותב בהשראת המדרש: "ויבא שכמה – מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד".¹² גם כאן אין להטיל דופי קדום על העיר שכם, אלא ששם אירעו דברים רעים.

יש בדברי הרמב"ם בעניין תשעה באב תופעה דומה למה שהוא אומר באשר לדינו של יום הכיפורים.¹³ בראש הלכות תשובה (א, ג) כותב הרמב"ם: "עצמו של יום הכיפורים מכפר לשבים, שנאמר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' (ויק' טז:ל)". איך יתמודד הרמב"ם עם הקביעה שעצם יום הכיפורים מכפר, אפילו רק לשבים? איך אפשר להסביר באופן רציונאלי שזמן מסוים מאפשר יותר מזמן אחר מחילת עוונות על ידי הקב"ה? גם בנושא הזה אין להבין את הדברים כמשמעם. במורה הנבוכים (ג, מג) הרמב"ם כותב:

טעמו של הציווי על צום כפור ברור גם כן: לתת את דעת התשובה. והוא היום שבו הוריד ארון הנביאים את הלוחות השניות ובישר להם שנשלח חטאם הגדול. ואותו יום נעשה לנצח יום תשובה ועבודת ה' צרופה. לכן הורחק ממנו כל עונג גופני וכל מאמץ (להשיג) תועלת גופנית, כוונתי לעשיית מלאכות, ומצטמצמים בו (באמירת) הוידויים, כלומר, בהודאה בחטאים ובתשובה מהם.

יום הכיפורים הוא יום שבו הקב"ה סלח לבני ישראל על עוון עגל הזהב. לכן הוא נבחר ליום שכולו מוקדש לתשובה, והדינים המלווים אותו מכשירים אותו לייעוד זה. וככזה הוא מאפשר תשובה וכפרה, וזה הסבר הקביעה כי "עצמו של יום מכפר": מכלול ההלכות והדינים שביום הכיפורים לצד המסורת ההיסטורית גורמים שביום זה קל יותר וטבעי יותר לחזור בתשובה.

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

⁷ יורה דעה קעט, א-ב.

⁸ קיצור שולחן ערוך, קסו ג.

⁹ משנה תורה, הלכות תעניות ה, ג.

¹⁰ זאת המסקנה שהגעתי אליה עם ידידי, הרב ד"ר יצחק איזק.

¹¹ בבלי מגילה יב ע"ב.

¹² רש"י על בראשית לז:יד.

¹³ תודתי נתונה לרב אוריאל בנר שהעיר לי על כך.